



# BIULETYN



KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA

KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

R. IX: 2011

Nr 30 (299)

Data odczytu: 9.11.2011

Data wydania: 9.11.2011

=====

859. spotkanie

**Edward Wiśniewski**

## **Ulica Adama Mickiewicza w okresie międzywojennym 1920-1939.**

Historia ulicy Adama Mickiewicza sięga średniowiecza. Ulica zmieniała się w kilku etapach rozwoju Grudziądza. Kiedy miasto zostało opasane murem obronnym, w 1353 r. przez władze krzyżackie, we wschodniej części murów pobudowano „Bramę boczną” z mostem zwodzonym przez fosę. Pierwsza część ulicy znajdowała się w obrębie murów miasta i łączyła ul. Szewską z bramą. Nazwano ją Quer Schuster Gasse Seiten Thor. Z biegiem czasu powstała droga od Bramy Bocznej na wschód, do dawniejszego jeziora tuszewskiego i oddzielała wieś Fijewo po lewej stronie od Fryty – po prawej stronie drogi, – należącej do komturstwa krzyżackiego. W latach 1320 i 1328 władze krzyżackie powiększyły obszar miasta przywilejem, tworząc ogrody dla mieszkańców miasta. Ogrody te z biegiem czasu powiększono, aż do kanału Trynka i nazwano je jako: uprzywilejowane i nieuprzywilejowane (role zamkowe), z których mieszkańcy płacili podatek.

Pierwszym osadnikiem (wg mapy z 1756 r. był Schuster, czyli szewc Meissner. W 1781 r. - jak pokazuje mapa – nastąpiła szybki rozwój osadnictwa, aż do obecnej ulicy Sienkiewicza (dawniej była to droga). Ulica miała w przyszłości łączyć się z Krowim Rynkiem (Kuh Trift), czyli nazwanym później Zbożowym Rynkiem (1781). Tę część ulicy Mickiewicza nazywano jako Gasse nach dem Jesuiter Brau Hause.

Wiek XIX przyniósł dalszą zabudowę ulicy, tak że nazwano ją w 1872-1897 – Tabakstrasse, od upraw tytoniu na tym terenie przez mieszkańców miasta. W 1897 r. nazwano ją Pohlmannstrasse, od nazwiska burmistrza.

W 1920 r., po wyzwoleniu miasta spod zaboru i władza miasta przeszła w ręce polskie, nazwano ją ulicą Adama Mickiewicza. W tym czasie była zabudowana aż do kanału Trynka.

### **I Obiekty sakralne i państwowe.**

**Nr 13. Synagoga.** Żydowska gmina wyznaniowa w Grudziądzu powstała w I połowie XIX w. Nie była zbyt liczna. W 1840 r. Żydzi wybudowali okazałą, murowaną synagogę dla kilka set osób. W 1925 r. zaczęli się tu osiedlać Żydzi z byłych zaborów rosyjskiego i austriackiego, tak, że w latach 30-tych XX w. ich liczba wynosiła około 900 osób. Narastały spory między autochtonami, którzy posługiwali się językiem niemieckim, a nowo przybyłymi – używającymi języka polskiego - na tle majątkowym jak również i sprawowania władzy w gminie, która spoczywała w rękach Rady Reprezentantów. Dnia 26 VIII 1934 r. wybrano w kahale na pierwszego rabina w Grudziądzu – Abrahama Bromberga. Z chwilą napaści Niemców na Pol-

skę w 1939 r. synagoga z 2 wieżyczkami i sąsiednimi domami żydowskimi została rozebrana już na początku 1940 r.

**Nr 28/30. Ratusz II – dawniej sierociniec Lachmanna.** Budowę w stylu neoromańskim rozpoczęto już w 1872 r. , (data 5633 wyryta wg kalendarza hebrajskiego). Budynek ten mieści się na narożu obecnych ulic Sienkiewicza i Mickiewicza. Był on przeznaczony jako sierociniec i religijna szkoła żydowska. W 1923 r. budynek ten wykupił magistrat miasta Grudziądza dla własnych potrzeb, jako Ratusz II. Na początku lat 30-tych XX w. zamieniono obiekt na szkołę im. Adama Mickiewicza. Obecnie jest on użytkowany przez Urząd Miejski.

**Nr 43. Kościół ewangelicko-augsburski, obecnie kościół katolicki p. w. Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny.** Na terenie ofiarowanym przez burmistrza miasta Fryderyka Bohra, tuż przy kanale Trynka, dnia 21.5.1896 r. rozpoczęto budowę kościoła dla gminy wyznania ewangelicko-augsburskiego, a poświęcił go dnia 28.6.1998 superintendent D. Doeblin. Został on zbudowany w stylu neogotyckim z czerwonej cegły, z wieżą o wysokości 67 m.

Wymiary kościoła wynoszą 35 m. długości 25 m. szerokości, 15 m. wysokości, z drewnianym sufitem.

Wewnątrz kościoła, w nawie oraz emporach znajdowało się 1446 miejsc siedzących. Kościół był ozdobiony malowidłami: na łuku prezbiterium – muzykującymi aniołami artysty malarza Ferdynanda Buscha, na czołowej ścianie prezbiterium - freskiem Karola Buscha „Ostania Wieczerza” wg Leonarda da Vinci fundacji właściciela gazety „Der Gesellige” – Gustawa Rothe’go. Ołtarz autorstwa rzeźbiarza Sagebiel z Brunszwiku, był wykonany z piaskowca.

W ołtarzowych niszach znajdowały się rzeźby postaci Abla, Melchizedeka, Izaaka i Aarona, nad ołtarzem był krzyż wykuty przez tegoż artystę. Witraże w trzech dużych oknach z każdej strony zaprojektowane zostały przez Diddena i Buscha, a przedstawiały z lewej strony ewangelistów z ich symbolami, z prawej wielkich aniołów trębaczy. Empora z organami, posiadającymi 35 głosów, ufundowane zostały przez braci Dintz. Ambona ze szlachetnych gatunków drewna była misternie rzeźbiona i malowana, a wejście na nią kute artystycznie w żelazie.

Cesarzowa Augusta - Victoria ufundowała Biblię ołtarzową, która stanowiła wówczas istotny element wyposażenia. Do kościoła należały dwa budynki: mieszkanie pastora i dom dla służby kościelnej. W czasie działań wojennych w 1945 r. kościół został poważnie zniszczony. Trudna była jego odbudowa. Użytkownikami w tym czasie byli na przemian kościół św. Mikołaja (fara) i wyznawcy Polskiego Kościoła Narodowego. Dopiero po 11 latach zatargów przejęli go ostatecznie księża marianie z rektorem ks. Franciszkiem Opieczonkiem. Nastąpiła odbudowa i przebudowa kościoła a w 1971 utworzono parafię p. w. Niepokalanego Serca NMP.

### **Nr 31. Poczta Polska.**

W Grudziądzu pierwsza stacja telegraficzna została uruchomiona 20.1.1860 r. przy Zbożowym Rynku (obecnie Al. 23 Stycznia) i została przeniesiona do gmachu Poczty zbudowanej w latach 1882-83 przy zbiegu ulic Sienkiewicza i Mickiewicza. Pierwsze telefony zainstalowano 1.11.1891, i już w 1911 r. było w Grudziądzu 892 abonentów.

W okresie międzywojennym XX w. zanotowano w latach 1931-38 – 8 milionów rozmów i 1207 tyś. międzynarodowych. Naczelnikiem w tym czasie był Przybyłowicz a Tele-Telegrafu – Grabowski.

### **Nr 26. Bank Rolny.**

Do 1920 r. był to „Ostbank für Handel und Gewerbe”, a w okresie międzywojennym „Państwowy Bank Rolny”.

W czasie okupacji mieścił się tu „Urząd Pracy”- osławiony „Arbeitsamt”, skąd na polecenie nazistów kierowano Polaków do pracy (naczelnik Kuhn), stosując w piwnicach bicie i tortury.

Obecnie pomieszczenia są przebudowane. Po wybudowaniu ulicy Sienkiewicza – gmach ten, jak i Poczta oznaczono wg innej numeracji ulicy.

**Nr 32, 34. Gazownia Miejska.** Historia gazowni datowana jest od 1862 r., kiedy to Rada Miasta podjęła uchwałę o jej budowie. Pod budowę przeznaczono 9000 m<sup>2</sup> terenu. Budowę zakończono 19. 7.1885 r., kiedy to zapalono wszystkie latarnie uliczne.

Gazownia była wyposażona w trzy piece cztero retortowe, dwa zbiorniki gazu o pojemności 600 m<sup>3</sup>. Po I wojnie światowej zmodernizowano ją, tak że w 1929 r. produkcja gazu wynosiła 2 200 750 m<sup>3</sup> a odbiorców było 5375. Po zniszczeniach wojennych pierwszy gaz dla miasta oddano już 15.10.1945 r. Produkowano go metodą suchej destylacji, co zanieczyszczało środowisko. Dopiero w dniu 4.12.1972 r. oddano do użytku część gazociągu gazu ziemnego, wysokiego ciśnienia. Ostatnia komora pieca gazowego została opróżniona dnia 7.3.1974 r.

## **II Obiekty prywatne.**

### **a. Numery parzyste**

Większość domów prywatnych posiadała zaplecze, czyli podwórza, gdzie powstawały sklepy i warsztaty rzemieślnicze.

**Nr 4/6. Właściciel Julian Szychowski.** Dom mieszkalny. Na rogu ulic Mickiewicza i Groblowej istnieje do dziś okazały dom mieszkalny Juliana Szychowskiego, który już w 1909 r. przybył do Grudziądza jako adwokat i założył swoją kancelarię. Pracował w różnych komisjach i organizacjach społecznych. On to, jako przewodniczący komisji przejął władzę Urzędu Miejskiego z rąk Niemców w 1920 r. W latach następnych do 1933 pełnił funkcję Marszałka Pomorskiego Sejmiku Wojewódzkiego r. Był senatorem w latach 1922-1926. Został mianowany Honorowym Obywatelom Miasta Grudziądza a także Szambelanem Papieskim.

Po 1939 r. mieszkał za granicą i dnia 24.9.1951 r. zmarł w Waterfort (Kanada). Jego żonę okupanci zamordowali w dniu 11.11.1939 r.

Istniały tu sklepy Delikatesy – K. Brozdowski i warsztat instalacji elektrycznej – Paterman.

**Nr 8/10. Księgarnia, właściciel Arnold Kriedte.** Pierwszym właścicielem był Carl Gustaw Rümpler (adres: Tytoniowa 1). Następnym właścicielem był Arnold Kriedte, ur.17.8. 1868 r. w Grudziądzu, który założył na parterze budynku księgarnię z wejściem od naroża ulic. Wydał m. in. pięć eleganckich ksiąg adresowych, w latach 1905-1913, które są obecnie doskonałym źródłem informacji. Wydał także przewodniki, plany miast, pocztówki z widokami miast itp. Istniały tam sklepy: artystyczny, papierniczy, muzyczny. Sprowadzał też książki i czasopisma różnego rodzaju. Wychodził tam dziennik „Deutsche Rundschau”. Arnold Kriedte był reprezentantem mniejszości niemieckiej. Nie angażował się w sprawy polityczne. W marcu 1945 r. w wyniku działań wojennych budynek został całkowicie zniszczony.

**Nr 12/14. Właściciel Doberman (Łódź).** Budynek był usytuowany na rogu ulic A. Mickiewicza i Małogroblowej. Administratorem był Wincenty Banaszak – kupiec, prowadzący sklep czekolad i cukierków – Venetia.

Był również prezesem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Istniał tam również sklep elektryczno-techniczny i radiowy Feliksa Maciejewskiego. Budynek ten w czasie działań wojennych został całkowicie zniszczony.

**Nr 16. Właściciel Henryk Scelingor.** Właściciel posiadał tu sklep meblowy, a Gustaw Neubert – sklep spożywczy.

**Nr 18. Właściciel Gustaw Karlsguth.** Były tu następujące sklepy i warsztaty:

- piekarniczy Henryka Sadłowskiego, a w latach 30-tych przejął go cechmistrz Jan Zajączkowski, nazywając – „Wiedeńska Piekarnia Parowa”,
- Grudziądzkie Zakłady Mydła (założone w 1923 r.), wł. Kotlenga,
- szklarnia Józefa Rybackiego,
- stolarnia Bronisława Szczechowskiego,

- dorożkarstwo A. Buczkowskiego,
- przetwórnia papieru i drukarnia „Orzeł”,
- skład skór braci Czerniak.

W marcu 1945 r. przód budynku został spalony, ale szybko go odbudowano.

**Nr 20. Właściciel Piekardt Nalesca.** W budynku istniał sklep rzeźniczy W. Piekardta, zegarmistrzostwo Br. Jasińskiego, skład likierów i wódek Fr. Buscha.

**Nr 22. Właściciel Jan Jakubowski (zam. Raciąż).** Administratorem był Edmund Kerber – właściciel warsztatu ślusarskiego. W pierwszych latach po I wojnie światowej mieściła się tu redakcja i administracja „Gońca Nadwiślańskiego” (prezes: Grobelny), a na zapleczu był warsztat tapicerski Jana Piaseckiego.

**Nr 36.** W budynku tym mieściły się biura:

- Gazowni Miejskiej (dyr. Stefan Barcz).
- Elektrowni (dyr. Augustyn Dolakowski)
- Wodociągów i Tramwajów.

**Nr 38. Właściciel Józef Zakrzewski.** Zamieszkiwali tu fabrykanci: Tadeusz Sarbiewski. Werner Borehsenius. W 1933 r. na zapleczu powstała „Fabryka chleba“ (prezes Br. Reiff).

**Nr 44/46. Właściciel Br. Mroczyński (za Trynką).** Istniały tam warsztaty naprawy samochodów „Auto-Warsztaty”.

#### **b. Numery nieparzyste.**

**Nr 7. Właściciel Paulina Desonek.** Administratorem była Jola Bahl. Istniały tam sklepy: spożywczy i obuwniczy Tylickiego. Mieściło się tam też Towarzystwo Ziemianek. Budynek został zburzony w 1940 r.

**Nr 9. Właściciel Wojciech Borlik.** Posiadał restaurację pod nazwą „Dwór Artusa”. W latach następnych właścicielem tej wykwintnej restauracji był Leon Pulkowski. Istniał tam również zakład fryzjerski Sommerfelda. Został rozebrany w 1940 r.

**Nr 11. Właściciel Jan Chmieliński (zam. w Ameryce).** Administrowała rodzina Chmielewskich. Istniała tam piekarnia Jan Łuczaka.

**Nr 15. Właściciel Maik.** Administrował Antoni Matuszewski – właściciel firmy „Willy Marr”. Był tam skład delikatesów, winiarnia i restauracja. W latach 30-tych przejął, po gruntownym remoncie Merle i założył restaurację pod nazwą „Kuchnia warszawsko-francuska - Pod Gryfem”.

**Nr 17/19. Właściciel Engler.** Posiadał restaurację, a na piętrach „Hotel pod Poczta”, który powstał już w 1890 r.

Sklepy posiadali:

- wyroby tytoniowe – Józef Brzozka,
- fabryka wódek i likierów – Franciszek Ruciński,
- skład mebli – Paweł Steinborn,
- malarstwo – Alfred Herder,
- dorożkarstwo samochodowe – Józef Balewski.

Po likwidacji hotelu i gruntownej przebudowie budynku przy ulicy – Franciszek Hajder otworzył dnia 25 3.1935 r., bar – restaurację „Pod trzema koronami”.

**Nr 21 Właściciel Edwin Balcerowicz.** Kupiec, posiadał „Hurtownię skór”. W następnych latach przejął ten zakład Antoni Gehrman, poszerzając o sprzedaż wyrobów szewskich, rymskich i tapicerskich. Istniała też firma „Grudziądzki skład papieru” L. Skrobacza.

**Nr 23. Właściciel Hipolit Kotliński.** Kupiec, posiadał skład żelaza. sprzętu elektrycznego, porcelany, szkła, artykułów budowlanych, węgla, koksu. Istniał tam też sklep piekarniczy (filia) Władysława Wiśniewskiego.

**Nr 25. Właściciel Feliks Balon.** Trudnił się dorożkarstwem samochodowym. Istniał też sklep z maszynami do szycia „Singer-Comp”.

**Nr 27. Właściciel Maria Steinerowa.** W budynku tym był sekretariat Związku Jedności Narodowej oraz Ekspozytura redakcji „Słowa Pomorskiego”. Franciszek Smoliński był posiadaczem restauracji.

**Nr 29. Właściciel Kunegunda Cieślińska (zam. w Tczewie).** Restaurację posiadał Bernard Ziółkowski.

**Nr 33. Właściciel Abraham Naderson.** Na zapleczu istniały:

- zakład stolarski – wł. Reszkowskiego,
- garaże automobilowe Franciszka Lipińskiego,
- zakład kowalski Adolfa Kramma.

Istniała tam filia „Towarzystwa Akcyjnego z Poznania Hipolit Cegielski”, oferująca maszyny i narzędzia rolnicze.

**Nr 35. Właściciel Wacława Makowska.** W latach 30-tych XX w. istniał tam „Urząd Skarbowy, Akcyz i Monopoli” (nacz. Stanisław Czachowski).

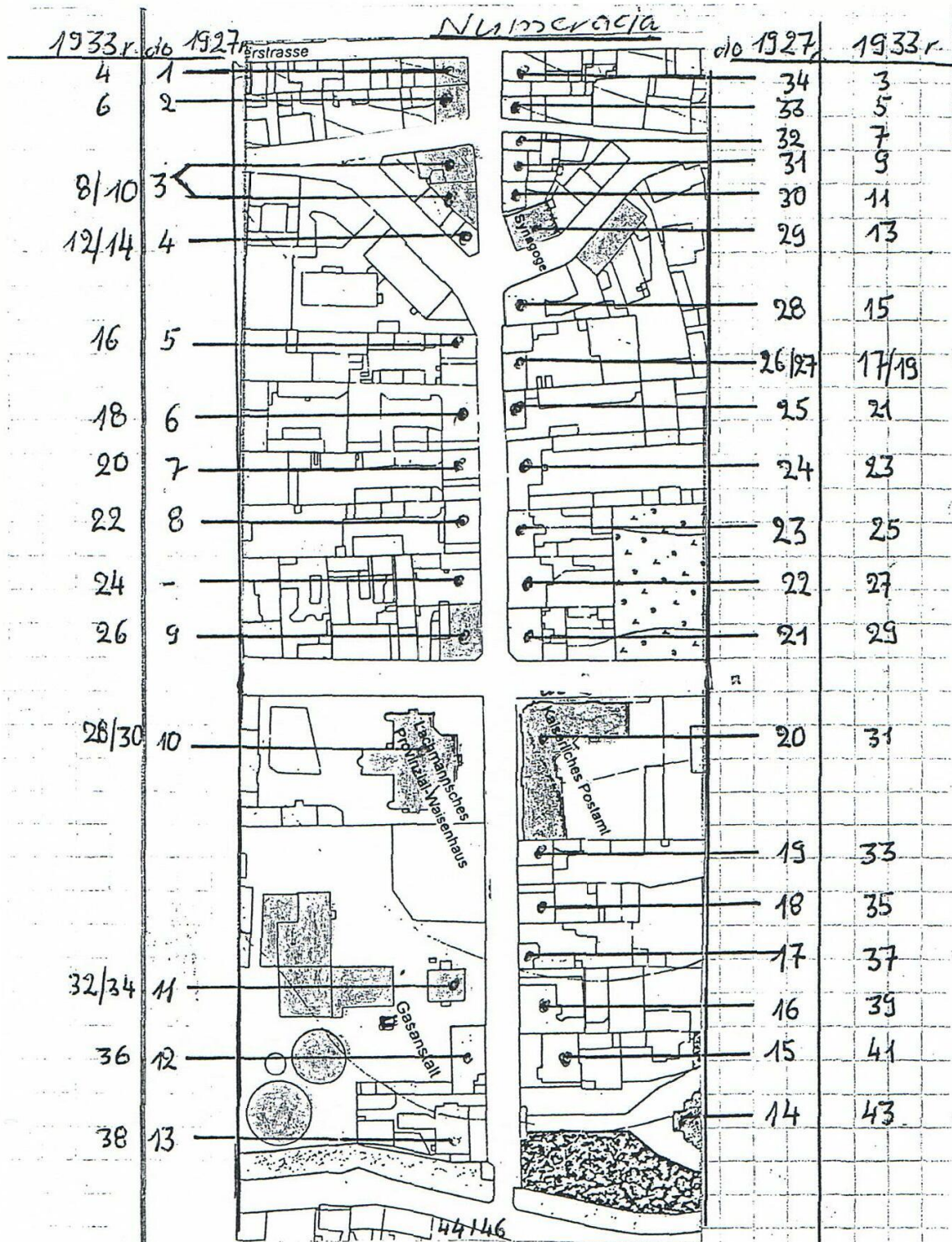
**Nr 37. Właściciel Agnieszka Kobilińska.**

**Nr 39. Właściciel Kazimiera Wróblewska.** Właścicielka sklepu i pracowni „Sukien damskich”. Na zapleczu istniała „Hurtownia Spółdzielni Spożywców „S.A. Kazimierscy”.

Do 1902 r. właścicielem był Georg Jalkowski- posiadacz drukarni książek i pism katolickich. Po jego śmierci w 1902 r. zakład przejęła „Spółka Akcyjna”.

**Nr 41. Właściciel Gmina Ewangelicko-augsburska.** Istniała tam Niemiecka Szkoła Wstępna, Niemiecki Związek Samodzielnych kupców, Niemiecki Związek Szkolny (biuro), „Deutsche Bühne” – biuro.

Przy ulicy z biegiem czasu następowały zmiany numeracji jak i właściciele domów, sklepów i warsztatów.



Plan ul. Mickiewicza  
z 1912r.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, KMDG. Logo KMDG wykonał Grzegorz Rygielski.